

Életrajz életre-halálra*

Lukács György versengő biográfiái

Vajda Mihályra emlékezve

A tanítványok története a hetvenes évekből

Lukács Györgyöt félve tisztelték és rajongva szerették tanítványai. A hatvanas évek második felétől kezdődően azonban egyre szaporodtak bennük a kételyek. Mesterük alkotói nagyságát és erkölcsi integritását ugyan továbbra sem vonták kétségbe, de mindinkább úgy érezték, hogy az iskolaalapító politikai álláspontja elfogadhatatlan, filozófiája pedig súlyos következtelenségekkel terhelt.

A távolodás egyik katalizátora egészen világos. Lukács mindvégig lojális maradt a létező szocializmushoz és sohasem adott nyilvánosan hangot az 1917-ben elindult kísérlettel kapcsolatos kételyeinek. A tanítványok álláspontja viszont egyre kritikusabbá vált: a bolsevik modell követő rezsimeket végül már egyáltalán nem tekintették szocializmusnak, és a marxi eszme gyakorlati kivitelezhetőségével kapcsolatos fenntartásaik is folyamatosan erősödtek. Ez az elmozdulás pedig igen súlyos következtetések levonására kényszerítette őket mesterüket illetően is. Ha a bolsevik kísérlet nem az, aminek hirdette magát, hanem csupán népirtó despotizmus és nemzeteket leigázó imperializmus, akkor

Lukács minimum egy végzetes és igen nehezen – ha egyáltalán – megbocsátható tévedés áldozata volt. Ráadásul a gyakran hangoztatott erkölcsi intranzigenciájával kapcsolatban is súlyos kételyek bukkantak föl. Egy gyilkos és velejéig romlott rendszert szolgálva senki sem maradhat tiszta, még akkor sem, ha magánszemélyként meg tudja őrizni a tisztességességét.¹

A másik ok talán kevésbé kézenfekvő. A tanítványok úgy érezték, hogy Lukács rendszerével orvosolhatatlan bajok vannak. Hiába volt mesterük – képességeit tekintve – a filozófiatörténet egyik géniusza, mégsem tudott maradandót alkotni, mert gondolkodását alárendelte a kommunista ideológiának. 1930-tól kezdődően egyre csak alkalmazkodott, és különféle párthatározatok között lavírozott.²

¹ Vö: Fehér Ferenc: *Lukács Weimarban*. In: Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I.* 207. Eörsi: István: *Az utolsó szó jogán.* 5. In: Lukács: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon.* Heller–Kőbányai: *Bicikliző majom.* 105 skk.

² Vö. Fehér: *Lukács Weimarban*. Heller: *Az idős Lukács filozófiája*. In (mindkettő): Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I.* – A tanítványok kétségei Lukács *Ontológiájának* bírálata idején (1968-ban) váltak teljessé és szépitgetések nélkülivé. – Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György – Vajda Mihály: *Feljegyzések Lukács elvtárs számára az Ontológiáról.* Magyar Filozófiai Szemle 1978/1.

* A tanulmány első részét 2024. szeptemberi számunkban közzöltük – a szerk.

Az említettek bőségesen elegendő indokot szolgáltathattak volna arra is, hogy a fiatalok teljesen kiábránduljanak atyai barátjukból, aki (a szemükben) hattyúból egyre inkább rút kiskacsává lett. De mégsem ez történt, Vajda Mihály szerint egyszerűen csak azért nem – s életút-interjúkban és visszaemlékezéseikben Heller Ágnes és Eörsi István is megerősíti ezt –, mert a szeretetük mindvégig, Lukács halálát követően is megmaradt.³

S mit csinál ilyenkor az ember? Megpróbálja menteni a menthetőt. A tanítványok is ezt tették. Lukács a *Történelem és osztálytudat* után egyre gyengébb dolgokat írt, s bár '56-ot követően némileg javult a helyzet, igazán jelentőset már soha többé nem alkotott; s ráadásul még a kommunizmus legsötétebb ügyeibe is belekeveredett – szögezte le a négy filozófustanítvány (a hetvenes évek második felétől kezdve egyre többször fennhangon is) –, de élete mégis inspiráló – tették hozzá azonnal. Ha figyelmesen és kellő empátiával tanulmányozzuk a műveit, akkor egy különleges és nagyformátumú személyiség megrendítő tragédiája ölt előttünk körvonalat. Fehér Ferenc így vall erről Kovács Andrásnak: Lukács megkerülhetetlen mint Marx értelemezője, és jelentőset alkotott az esztétikában is, ám van valami, ami ezeknél jóval fontosabb: „Egy reprezentatív értelmiségiről van szó ebben a *nagy drámában*. [...] Én azt hiszem, ha ezen az életen végignéznünk – nagyságán, buktatóin, leala-

³ Vö. Vajda: *Tükörben*. In: *Tükörben*. In: *Rejtektutak a posztmodernben*. Kalligram – EKF – Liceum, Bp.–Eger–Pozsony, 2015. 570. Uő: Lukács és a Budapesti Iskola. In: *Szög a zsák-ból*. Magvető, Bp., 2017. 135.

csonyodásán és hősi pillanatain –, ebben megtaláljuk a modern értelmiségnek egy olyan páratlan történetét – beleértve kálváriáját, azaz szenvedéstörténetét is –, amelyhez semmi sem fogható. [...] Az ember igazhite abban, hogy egy értelmiségi útja nem experimentum; nem magáért teszi, nem önmagával kísérletezik, hanem valami történelmi feladatot teljesít.”⁴ [Kiemelés: S. I.]

A könyvei tehát önmagukban jóval kevesebbet érnek, mint amennyire azokat némelyek – s köztük ő maga is – tartják (nem vethetők össze, mondjuk, Max Weber vagy akár Heidegger munkáival), de az alkotójuk életére vonatkoztatva, egy önéletrajzi tér dokumentumaiként olvasva őket, mégis figyelemre méltóak, sőt világtörténelmi jelentőségűek.

Ám ez a koncepció csak akkor képviselhető meggyőzően, ha ott áll mögötte egy olyan interpretáció, mely – lehetőleg a személyiség legmélyebb rétegeiig leásva – elhelyezi a műveket az önéletrajzi tér iménti idézetben kijelölt keretei között. S a tanítványok mesterük halálát követően azonnal neki is fogtak a szükséges munkálatoknak. Gyors egymásutánban születtek az elmélyült Lukács-elemzéseik, melyekből egy igazi háromfelvonásos dráma – vagy még inkább nagyopera – bontakozott ki.⁵ Vegyük szemügyre ennek részleteit egy kicsit alaposabban.

⁴ Kovács András: *Vallomások Lukács Györgyről. Szobor a pantheonban*. A 17. perctől. – https://www.youtube.com/watch?v=E_y9-nCdo9I

⁵ A *Budapesti Iskola I–II.*-ben közölt a hetvenes és részben a nyolcvanas években írt elemzések nagy többsége ennek a projektnek a részeként értelmezhető. – A II. kötet szerzői: Márkus György és Vajda Mihály; könyvszerzési adatai: Argumentum – Lukács Archívum, Bp., 1997.

A főszereplő. Heller Ágnes két ízben is megkísérli Lukács Györgyöt viszonylag röviden, de mégis élet-szerűen bemutatni. Az *iskolaalapító* a szerző legszemélyesebb emlékeit mozgósítva, anekdoták és kisebb életképek segítségével rajzolja meg a hős portréját. (Remekül.) A *Lukács György és Seidler Irma*⁶ pedig ezt az arcképet vetíti vissza az 1900-as évek fiatalemberére, majd ennek segítségével értelmezi a filozófus életének egyik vitathatatlanul jelentős fordulóját, az Irma-szerelmet. Eörsi István hivatkozott drámájában állít megrendítő emléket atyai barátjának, és az *Életrajz magnószalagon* egyes (sejtésem szerint éppen e célból beillesztett) részei által is igen érzékletes képet fest az agg filozófusról. Ezeket a portrékat jelentősen továbbárnyalják a tanítványok visszaemlékezései, interjúi, valamint Kovács András több mint hatórás dokumentumfilmje.

Első felvonás. A fiatal Lukács György képtelen elfogadni az őt körülvevő társadalmat. Kultúra nélküli, hazug, és lehetetlenné teszi a valódi, lélektől lélekeig ívelő, mély emberi kapcsolatokat – panaszolja az ifjú filozófus, aki csak szenved és vergődik. Egy ideig individuusként próbál valamilyen értelmes élet felé vezető egérutat találni, de aztán mindinkább megerősödik benne a meggyőződés: ezt a civilizációt le kell bontani egészen az alapjaiig, s aztán egészen más értékek és elvek alapján újraépíteni.⁷

Az ifjú Lukács nemcsak tépelődik

és setét eszméket forgat a fejében, hanem dolgozik is: szüntelen önműveléssel páratlan műveltségre tesz szert, még nincs harmincéves, és már érett, ma is élvezettel és tanulsággal olvasható könyveket jelentet meg és különféle szellemi vállalkozásokat indít útjára. Színtársulatot szervez, folyóiratot alapít, maga köré gyűjti a kor ifjú értelmiségének (később jó néhányukból világhírű tudós lesz) színe-javát. Ma azt mondanák rá, hogy workoholic, mert a munkán és főleg az íráson kívül semminek sincs a szemében értelme.

Második felvonás. Aztán 1918 végén – az akkori barátait megdöbentve, de ifjúkori műveinek figyelmes olvasói számára csöppet sem előzmény nélkül és megmagyarázhatatlanul – belép a kommunista pártba. A Tanácsköztársaság hónapjaiban népbiztos és politikai komisszár, majd az elvtársaival együtt Bécsbe emigrál.

Annak ellenére, hogy a pártvezetéssel már a húszas évek elején konfliktusba került (a *Történelem és osztálytudat* című több generációra is alapvető hatást gyakorló művét lesújtó kritikával fogadták az elvtársai⁸), majd még ugyanennek az évtizednek a végén (a Blum-téziseket követően) kis híján ki is zárták a mozgalomból (tíz éven át nem is a magyar, hanem a német párt tagja); hogy a szeme előtt folytak a nagy szovjet politikai perek és tisztogatások, hogy nevelt fiát a gulágra hurcolták, s hogy őt is megpróbálták perbe fogni; hogy 1949-ben megalázó önkritikára kényszerítették az

⁶ Heller Ágnes: *Lukács György és Seidler Irma*. In: Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I.*

⁷ Vö. Márkus: *A lélek és az élet: a fiatal Lukács és a „kultúra” problémája*. In: Márkus–Vajda: *A Budapesti Iskola II.*

⁸ Vö. Krausz Tamás – Mesterházi Miklós: *Mű és történelem. Viták Lukács György műveiről a húszas években*. Gondolat, Bp., 1985.

elvtársai; majd '56 után megtagadták tőle az új pártba való átigazolást – nos, mindennek ellenére mégsem fordított hátat a választott mozgalmának, és hű kommunistaként fejezte be az életét, amit pártja a kommunista hősöknek fenntartott temetéssel honorált.⁹

Az első felvonásról bőségesen írnak Lukács tanítványai.¹⁰ A műveket alaposan elemzik, de össze is kapcsolják őket szerzőjük élettörténetével, s mindeközben a Nagy Fordulatra (a KMP-be való belépésre) tekintenek előre. A különböző magyarázatok teljesen egybevágóak: a korát mindinkább elutasító Lukács végül megtért, ám nem Istenhez (aminek a lehetőségét néhányszor fontolgatta), hanem a kommunista mozgalomhoz. (Egyik vasárnapról a másikra Saulusból Paulus lett – írta róla az ifjúkori barát, Lesznai Anna.¹¹) S Eörsi drámája, *Az interjú* is ugyanerre a föltevése épül. „Damaszkusz” – mondja egy ízben a beszélni már alig tudó öregember (vagy talán csak a kérdező véli hallá-

ni?), ám később hiába próbálja meg a tanítvány többször is ezzel a metaforával értelmezni mestere életének titkát. A haldokló minden alkalommal indulatosan tiltakozik. Heller Ágnes pedig egy egész elméletet épít föl a Lukács-fordulat megfejtésére.¹² A nagy megtérés „egzisztenciális választás” volt – mondja Kovács Andrásnak, az efféle választást pedig csak a legritkább esetben vonja vissza a döntés meghozója.¹³

A második felvonásról viszont jósz szerint semmiféle mondandójuk sincsen. Az egyébként jól tagolható időszak egyetlen tömböt képez a szemükben, elemzése pedig csupán egyetlen kérdésre szűkül: miért tartott ki mindvégig az Öreg? A művek iránt sem mutatnak szinte semmilyen érdeklődést. Erről a korszakról elmélyült interpretációra törekvő elemzésük nem is nagyon született, csupán Fehér Ferenc és Heller Ágnes írtak egy-egy tanulmányt.¹⁴ S bár mindkét írás értő, és lényegbevágó megállapításokat tesz, arra már csak terjedelmüknél fogva sem képesek, hogy alaposabb elemzéseket adjanak. (Még a *Történelem és osztálytudat, A fiatal Hegel vagy Az esztétikum sajátossága* sem inspirálja erre a tanítványokat, pedig mindegyik mű vitathatatlanul je-

⁹ Lukács Györgyöt a Munkásmozgalmi Panteonban helyezték végső nyugalomra. – Vö. Szabados Bettina: *Lukácsok sokasága: Lukács György halálának 50. évfordulója*. – <https://abtk.hu/ismerettar/evfordulok/1846-lukacsok-sokasaga-lukacs-gyorgy-halalanak-50-evforduloja>

¹⁰ A tanítványok legtöbb írása ezzel az időszakkal foglalkozik. A már hivatkozottak mellett ld. Fehér: *Balázs Béla és Lukács György szövetsége a forradalomig*. Uő.: *A dráma történetfilozófiája, a tragédia metafizikája és a nem-tragikus dráma utópiája*. Uő.: *A romantikus antikapitalizmus válaszáján*. In (mindhárom): Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I*. Heller: *A kötelességen túl*. Uő.: *A lelki szegénységről*. In (mindkettő): Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I*. Márkus: *Lukács első esztétikája*. In: Márkus–Vajda: *A Budapesti Iskola II*.

¹¹ Idézi Márkus: *A lélek és az élet: a fiatal Lukács és a „kultúra” problémája*. In: Márkus–Vajda: *A Budapesti Iskola II*. 36.

¹² Meggyőződésem, hogy a *Morálfilozófia* és a *Személyiségetika* első számú modellje egyaránt Lukács. – Heller: *Morálfilozófia*. 1. fej. Cserépfalvi, Bp., 1996. Uő.: *Személyiségetika*. Bevezetés és Első rész Első előadás. Osiris, Bp., 1999.

¹³ Kovács András: *Vallomások Lukács Györgyről*. A *Lukács vita*. Heller Ágnes nyilatkozata. 1. 12. perc után. <https://www.youtube.com/watch?v=rm4IERkOcCU&t=9s>

¹⁴ Fehér Ferenc: *Lukács Weimarban*. Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I*. Heller: *Az idős Lukács filozófiája*. In: Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I*.

lentos immanens értékeket hordoz.) Valamelyest csupán Lukács húszas évek végi, harmincas évek eleji konzolidálódása érdekli őket, de ez is inkább csak másodsorban.

Harmadik felvonás. Élete legvégén a hős mindvégig megingathatatlanak tűnő meggyőződése váratlanul összeomlott.¹⁵ Lehet, hogy a szovjet típusú szocializmus soha nem érhet célba, és az egészzet máshol és máshogyan kell újakezdenünk – ismételte el többször is.¹⁶ (Aminek egyenes következménye, hogy az ő élete is elhibázott, s a legjobb esetben sem reménykedhet többen, mint hogy tévedéseiből tanulhatnak majd egyet mást az újakezdők.)

Még ennél is tragikusabb, amit Fehér Ferencnek mondott a halálos ágyán: „Én nem olyan ember voltam, akit szeretni lehet.”¹⁷ Ez alighanem arra utal, hogy a legvégén Lukács mégsem tudott patológikus vonások nélküli, különlegesen egészséges emberpéldányként tekinteni magára.

¹⁵ Amint említettem, ennek stádiumnak a kezdőpontja nem egyértelmű. Három lehetőség jöhet szóba. Csehszlovákia szovjet megszállása. (Ez nemcsak a tanítványokat, hanem Lukácsot is mélyesen fölháborította. Még azt is megkockáztatta, hogy nem fekszik be a Munkásmozgalmi Panteonba. Vö. Heller–Kőbányai: *Bicikliző majom*. 231.) Vagy az *Ontológia* mélyeséges csalódást keltő első változatának elkészülte és az arra írt tanítványi kritika. Vagy Lukács agóniájának kezdete. Bármelyiket választhatjuk, mert a lényegét nem érinti a döntésünk.

¹⁶ Eörsi: *Az utolsó szó jogán*. In: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószagon*. 17 sk. Heller: *Az idős Lukács filozófiája*. In: Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I.* 432. Vajda Mihály többször is elmesélte, hogyan fogadta őt egy ízben Lukács ugyanezzel a mondattal.

¹⁷ Kovács András: *Vallomások Lukács Györgyről. Szobor a pantheonban*. Fehér Ferenc meséli. 0.32. perctől. https://www.youtube.com/watch?v=E_y9-nCdo9I – Heller: *Az iskolaalapító*. In: Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I.* 412.

Bolsevik fordulata mégsem harmonikus, önmagát megvalósító, nembe-li személyiséggé tette¹⁸ – ismerte el megtörtén –, hanem csupán eltérítette attól, amiről ifjúkorában még sejtette, hogy a legfontosabb¹⁹: hogy szerethető és szeretni tudó lénygé váljon. Élete tehát – ahogyan azt (Lukács egyik nagy kedvence) Thomas Mann ifjúkori novellájának hőse, a törpe Friedemann mondja az öngyilkossága előtt – „hazugság volt és képzelődés”.

Talán ennek a két tragikus kudarcnak a maradéktalan elismerése és summázata a Vajda és Heller által egyaránt idézett német mondat: „Ich bin eine gescheiterte Existenz” – Bukott egzisztencia vagyok.²⁰

Vajda Mihály története 1990 után

Ezt a – vitathatatlanul katartikus – posztromantikus történetet csupán Eörsi István drámája árnyalja némiképpen (például a Grabenko-házasság kapcsán), és Vajda Mihály vonja kétségbe, ő azonban – szokása szerint – radikálisan.

¹⁸ Lukács: *Megélt gondolkodás*. 37 skk. 83 sk.

¹⁹ „A kórházban. Fogjuk a kezét és beszélünk hozzá. [...] Bólogat, de nem figyel. Egyszer csak megszólal. »A legfontosabbat, a legfontosabbat, azt nem értem.« »Mi a legfontosabb?« – kérdezzük. Ő: »Azt még nem tudom.«” – Heller: *Az iskolaalapító*. In: Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I.* 413.

²⁰ Vö. Kovács András: *Vallomások Lukács Györgyről. Az utolsó évtized*. Heller Ágnes meséli. 1.15. perctől. – <https://www.youtube.com/watch?v=CHikEMDzyuI&t=3278s> – Vajda Mihály: *Tükörben*. In: *Rejtektak a posztmodernben* 570. és másutt. – A kifejezés (főltehetően) az ifjú Lukács azon meggyőződésére utal vissza, mely szerint minden embernek önmagát kell megalkotnia. – Olyan ember vagyok, mint Peer Gynt, aki elfuserálta saját magát – talán valahogyan így értette, amit mondott. – Vö. *A Megélt gondolkodás* első mondatával: „...egy adott fejlődés keretei között, miként talál az ember önmagára, vagy miként veszti el önmagát.”

Tudomásom szerint egyedül Vajda érezte úgy a tanítványok közül, hogy nem maradt makulátlan a kommunizmussal való végleges szakítását megelőző években, s próbált később – erkölcsi értelemben is – kritikailag számot vetni egykori nézeteivel és cselekedeteivel.²¹ A Lukácsal kapcsolatos írásainak egy része ennek a tépelődő visszatekintésnek az eredménye, s bár olykor úgy tűnik, mintha kizárólag csak a mesterét bírálná, valójában inkább kettejük közös múltjával próbál meg szembenézni. Voltaképpen minden bennünket érdeklő írásában azt kérdezi, „Hogyan lehettem én annak az embernek a tanítványa, aki ezt meg ezt cselekedte, írta és gondolta?” Amikor túlságosan is szigorúnak és a lehetséges mentségre érzéketlennek tűnik, akkor nem rajongva szeretett öreg barátját tagadja meg, hanem saját magának nem hagy semmiféle kibúvót és könnyűnek érzett mentséget.²²

Lássuk azokat a neuralgikus pontokat, melyeket mestere életútján látni vélt.

Lukács életművének számottevő hányada nemcsak a legnagyobbakéval nem említhető egy lapon, hanem egyszerűen vacak és kínos. A harmincas évek elejétől az ötvenes évek

közepéig írt könyvei minden fenntartás nélkül besorolhatók a hivatalos „dialmat” ideológiai közhelyeket pufogtató, szimplifikált teóriákkal operáló, gondolattalan irományai közé, s később is csak egy kicsit javult a helyzet.²³ Azt például, hogy *Az ész trónfosztása* nem az idealista–materialista ellentétre fűzi föl a 19. és a 20. századi polgári filozófia történetét, hanem (a zsdanovi iránymutatással bátran szembeszegülve) a racionalizmus–irracionalizmus opozícióra, csupán a magát mentegető Lukács tartotta nagy tettnek.²⁴ Visszatekintve jószerint semmilyen minőségi különbséget sem érzékelünk a két koncepció között: mindegyik végtelenül és túrhetetlenül leegyszerűsítő, és egyik sem az elemzést szolgálja, hanem a megbélyegzést.

S ez még nem minden. „Itt-ott kénytelenek vagyunk észrevenni, hogy a nagy filozófus képes csúnyán hazudni. [Nem csak Lukácsra gondol itt Vajda, hanem Heideggerre és sokakra a filozófia hosszú történetéből – S. I.] Mert szégyelli magát. Mert nem akarja kitiltani magát az egyetemről, mert fél nyilvánosság elé lépni, és azt mondani: hibás vagyok. De hiszen ő is csak ember. Egyet azonban nem szabad: feláldozni az életművét. Akkor ugyanis megszűnik filozófus lenni. A pék pék marad, ha félelemből, szégyenérzet-

²¹ Heller Ágnes visszaemlékezései és interjúi szinte mindig azt hangsúlyozzák, hogy a Lukács-tanítványok ellenzékben voltak, és kisebb-nagyobb retorziókat szenvedtek el, s ez semmiképpen sem hamis beállítás. Vajda viszont ezzel szemben arra is figyelmeztet, hogy ők csupán a rendszer *belső* ellenzéke voltak, s hogy egy időben igenis arra törekedtek, hogy végre ők kerüljenek hatalmi pozícióba. – Vö. Vajda: *Életrajz*. In: *Marx után szabadon*. In: *Utam Marxtól*. Kalligram, Bp.–Pozsony, 2015. 558. Uő.: *Lukács és a Budapesti Iskola*. In: *Szög a zsákból*. 154 skk. Sümegi: *Talpalatnyi remény*. 2.5. fejezet. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2015.

²² Vö. Sümegi: *Talpalatnyi remény*. 2.5.

²³ Vö. Vajda: *Syrakusa*. In: *A posztmodern Heidegger*. In: *Rejtektutak a posztmodernben*. 163 sk. Uő.: *Művészet és játék helyett – forradalom*. In: *Tükkörben*. In: *Rejtektutak a posztmodernben*. 576. Uő.: *Isten fogságában*. In: *A személyes emlékezet filozófiája*. 139, 141. Uő.: *a nyulacsák bosszúja*. In: *Szókratészi huzatban*. In: *A személyes emlékezet filozófiája*. 451.

²⁴ Ez a példa az én kiegészítem. Vö. Lukács: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 369 sk. Uő.: *Életrajz magnószalagon*. 235 sk.

ből, érdekből hazudik. De megszűnik pék lenni, ha nem süt többé kenyeret. S így van ez azokkal is, akik szellemi kenyерüket sütik.”²⁵ Hiába jelentősen jobb mű tehát *A fiatal Hegel* vagy *Az esztétikum sajátossága*, mint *A történelmi regény*, a *Nagy orosz realisták* vagy *A polgári filozófia válsága*, mert sokkal fontosabb a köztük fönnálló kvantitatív különbségnél annak a szükséges feltételnek hiánya, mely nélkül semmiféle filozófia sem lehetséges: az őszinte igazságkeresés. S 1930 körül ez a sine qua non veszett el, sajnos mindörökre. Csak akkor lett volna újra visszaszerezhető, ha Lukács gyökeresen újragondolja az egész életét és a kommunizmushoz való viszonyát. Ez azonban nem történt meg, így aztán szűk tíz évvel a *Történelem és osztálytudat* után végleg megszűnt filozófusnak lenni – zárja le Vajda az eszmefuttatását.²⁶

Az a rendíthetetlen mentális egészség, mely – állítólag – a patológikus korrall való szakításra és a normális jövő követelése mellett való mindhalálíg tartó elköteleződésre sarkallta, csupán vágy volt, vagy még inkább: illúzió. Miért volna a világot, úgy, ahogyan az van, természetesnek elfogadó többség a beteg? Nem inkább bizonyos beteg individuumok okolják-e a társadalmat vagy a kort a maguk nyavalyáiért, ahelyett, hogy szembenéznének önmagukkal, és megpróbálnának győzedelmesen válszolni életük kihívásaira?²⁷

²⁵ Vajda: *Syrakusa*. In: *Rejtektutak a posztmodernben*. 175.

²⁶ Vö. Vajda: *Művészet és játék helyett – forradalom*. In: *Rejtektutak a posztmodernben*. 576, 590.

²⁷ Igen mély átéléssel és szuggesztíven fejt ki ezt a Lukácsra is messzemenően vonatkoztatott gondolatot Vajda a Fehér Ferenc halála

Lukács György képtelen volt harmonikus emberi kapcsolatokat kialakítani; gyűlölte a környezetét, és mélyen boldogtalan volt. Aztán – miután sikertelenül próbálkozott az úgy-ahogy élhetőnek ígérkező lehetőségekkel (szerelem, polgári hivatás, tudományos karrier stb.) – belépett a pártba, és belevetette magát a mozgalmi munkába.²⁸ Tény és való, hogy ezt követően egészen a haláláig nem adta semmiféle jelét semmilyen személyes disszonanciának, s erre hivatkozva akár ki is jelenthetnénk, hogy megtalálta a megoldást ifjúkori mentális zavaraira. Kérdés azonban, hogy nem egzisztenciájának felszámolásával oldotta-e meg az egzisztenciális problémáit. Lehet, hogy pszichológiai értelemben mindvégig jól volt (még felesége halála is csupán néhány napra rendítette meg, aztán visszaült az íróasztalához dolgozni²⁹), de közben (még a korábbi önmagával összevetve is) megszűnt érző emberként létezni. Pártmunkás lett, filozófus és a nembeliség reprezentánsa. Test és tulajdonságok nélküli *elvtárs*.³⁰ „Az »egész ember«

után írt egyik emlékező esszéjében. – Vajda: *Mit lehet remélni? II*. In: *Rejtektutak a posztmodernben*. 194 skk.

²⁸ Bendl Júlia csöppet sem tendenciózus vagy Lukácsal ellenséges biográfiája riasztó képet fest a fiatalemberről, aki a családjá egyik felét (az anyját és a bátyját) gyűlöli, a másikat pedig rideg megvetéssel utasítja el, s – talán Popper Leó kivételével – senkit sem képes három lépésnél közelebb engedni magához. – Ld. Bendl: *Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig*. Scientia Humana, Bp., 1994. Vajda Mihály két részletes tanulmányban elemzi az 1919 előtti műveket. – Vajda: A tökéletes bűnösség korszaka? In: *Nem az örökkévalóságnak*. In: *Rejtektutak a posztmodernben*. Uő.: A tudós, az esszéista és a filozófus. In: Uo.

²⁹ Heller: *Az iskolaalapító*. In: Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I*. 404.

³⁰ A *Történelem és osztálytudat* utolsó tanulmánya, a *Módszertani megjegyzések a szerve-*

nem érdekelte, tanácsot nem adott. Tudományos problémák »hordozóinak« tekintett bennünket.” – Ezt Heller Ágnes írja róla *Az iskolaalapítóban*.³¹

Mestere kommunista fordulata személyes értelemben is bukás volt tehát – állítja Vajda. Max Webernek, Lukács atyai barátjának szavaival élve – aki talán éppen rá gondolva vetette papírra ezeket –, képtelen volt szembenézni az emberi egzisztencia kontingenciájával, nem tudta férfiasan elviselni isten és próféta nélküli korának terhét, és végül kapitulált: egy új „egyház” karjába vetette magát, s többé már nem tudott kiszabadulni annak fojtogató öleléséből.³²

Amint azt láttuk, Lukács György minden elképzelhető tekintetben makulátlanul becsületes embernek tartotta magát. Vajdának azonban egyre szaporodtak a kételyei.

(1) Az agg filozófus ismételten azt állította, hogy ő egy olyan mozgalomba lépett be, melynek legfőbb hajtóereje és tulajdonsága az etikai elkötelezettség volt: az első világháború végének neofita kommunistái az elnyomottak felszabadítására, a kényszerek világának felszámolására és az erény birodalmának fölépí-

tésére szövetkeztek. Ám nem sokkal a csatlakozása után, már a Tanácsköztársaság hónapjaiban Lukács (a saját elmondása szerint) kénytelen volt belátni, hogy egyes elv- és harcstársai (s köztük a párt legfőbb vezetői) felelőtlen svihákok vagy egyenesen gazemberek.³³ Ennek ellenére kitartott, mert úgy gondolta, hogy a kommunizmusnak nincsen alternatívája, s hogy előbb-utóbb majd etikai értelemben is helyükre zökkennek a dolgok.

A visszaemlékező azonban elfeledkezik valamiről, vagy inkább szándékosan elhallgatja azt. Arra ugyan utal néhányszor, hogy premarxista korszakában az egyetemes(-nek mondott) erkölcsöt az élet bizonyos területein felfüggeszthetőnek, sőt felfüggesztendőnek tekintette,³⁴ ám arról ’56 után már soha nem beszélt, hogy a marxizmusba fejest ugorva pontosan tudta, hogy ez másképpen nem fog menni, csakis kíméletet nem ismerő kegyetlenséggel és a hagyományos etika által megbocsáthatatlannak tekintett bűnököt elkövetve. (*A bolsevizmus mint erkölcsi probléma, A kommunizmus erkölcsi alapjai, valamint a Taktika és etika*³⁵ – az utóbbi ellenkező előjellel, mint az előző kettő – egyértelműen bizonyít-

zeti kérdéshez arról tanúskodik, hogy Lukács hajlandó volt minden fenntartás nélkül, sőt lelkesen alárendelni a személyiségét a pártnak, vagy még inkább felszámolni azt. Egy igazi kommunistának nincsen magánélete, és nincsen a párttól eltérő akarata sem – magyarázza igen lelkesen. Ld. az írás 3. részét és 5. részét.

³¹ Heller Ágnes: *Az iskolaalapító*. In: Fehér Ferenc – Heller Ágnes: *A Budapesti iskola I.* 395.

³² Idézi Vajda: *A tudós, az esszéista és a filozófus*. In: *Rejtektutak a posztmodernben.* – 352, 368.

³³ A teljesség igénye nélkül: Vágó Béla, Pogány József, Rudas László, Kassák Lajos és kiváltképpen a vezér, Kun Béla. Lukács láthatóan nem veszi észre, hogy annyi nevet említ a különböző önéletrajzaiban és visszaemlékezéseiben, hogy azzal már a komplett mozgalmat dehonosztálja. – Vö. Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 129, 157 skk. 179, 274.

³⁴ Ld. 44. jegyzetet, valamint *A lelki szegénységről* írt elemzésemet. (Kézirat.)

³⁵ Lukács: *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma*. In: *Történelem és osztálytudat*. Úó.: *A kommunizmus erkölcsi alapjai*. In: Uo. Lukács: *Taktika és etika*. In: *Utam Marxhoz I.* Magvető, Bp., 1971.

ják ezt. Az *Életrajz magnószalagon* kapcsolódó kurta dialógusa pedig igen árulkodó. Eörsiék szóba hozzák a *Taktika és etikát*, mire Lukács precízen idézi az esszéje végén citált Hebbel-mondatot. („*És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?*”) „Ez csodálatosan szép. Csak sajnos ez is, mint minden okos és szép mondat, visszaélésekre ad alkalmat” – reagál valamelyik kérdező. Lukács azonban elhárítja a fölvetést és lezárja a témát: „Olyan mondat nincs, amely ne adna alkalmat visszaélésekre” – szögezi le úgy, mintha nem volna már itt semmi további látnivaló. A kérdezők pedig az elutasítást tudomásul véve témát váltanak.³⁶

(2) A *Taktika és etika* álláspontja védhető, ha föltesszük, hogy bizonyos esetekben a cél igenis szentesítheti az eszközt. Vajda azonban ezt a legcsekélyebb mértékben sem ismeri el,³⁷ ám ha elismerné is: igen nehéz volna komolyan és őszintén érvelni amellest, hogy embermilliók kiirthatók és tönkretelhetők egy pontosan meghatározhatatlan, igen távoli jövőben talán majd megvalósuló cél érdekében. (Az, hogy Lukács belépett a pártba, talán megérthető, s talán még az is menthető, hogy rögtön ezt követően ő is belekeveredett a tizenkilences kalandorok disznóságiba [viharos sebességgel követték egymást az események, cselekedni kellett, és nem maradt idő a töprengésre]. De aztán bőségesen adódtak

olyan pillanatok, melyekhez érve beláthatta volna, hogy ép erkölcsi érzéssel képtelenség kitarítani amellett, hogy létezhet olyan cél, mely szentesíti *ezeket* az eszközöket, majd rögtön ezt követően ki kellett volna szállnia. Először akkor, amikor látta – már a húszas évek elején –, hogy nemcsak a magyar párt, hanem a Komintern – az élén Zinovjevvel és Kunnal – is egy rablóbanda. Vagy amikor ’29-ben a társai nekiestek a Blum-tézisek miatt, és saját bőrén tapasztalta meg, hogyan oldja föl magában a párt az individuumot. Vagy ’45-ben, miután kiszabadult a Szovjetunióból, és nyitva állt az út Nyugat-Németországba.³⁸ Vagy legalább élete vége felé, amikor a Sztálin örökösei által irányított birodalom végvidékén, Rákosi örököseinek országában az orosz légereket leleplező Szolzsenyicin erkölcsi nagyságáról értekezett.³⁹ Elég lett volna annyit mondania, hogy „ha már úgysem vettetek át ’56 után az MSZMP-be,⁴⁰ hagyjuk a fenébe az egészet. Vége, tévedtem, alászolgálja!”)

(3) Lehet, hogy a mozgalom morálisan védhetetlen, de Lukács (amint azt utolsó alkotói korszakának elő- és utószavaiban fokozódó elánnal bizonygatta) igyekezett szembeszállni a torzulásokkal, és – amennyire erre lehetősége volt – mindenkor egy jobb kommunizmusért küzdött.

³⁶ Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 141 sk.

³⁷ Vö. Vajda: *Mit lehet remélni? IV*. In: *Rejtektutak a posztmodernben*. 226. Uő.: *Lehet-e az igazsághoz keresztülhazudni magunkat?* In: *Nem az örökkévalóságnak*. In: *Rejtektutak a posztmodernben*. 493 skk.

³⁸ Apologetikája legtöbb pontját szubjektíve őszintének tartom, azt azonban nem hiszem el, hogy Lukács ne tudta volna, hogy a megszállt országokban előbb-utóbb sztálini típusú diktatúra lesz.

³⁹ Lukács: *Szolzszenyicin-tanulmányok*. Európa, Bp., 1990.

⁴⁰ Lukács párttagságának ’56 utáni történetét (mások mellett) Eörsi István is elmeséli. – Eörsi: *Az utolsó szó jogán*. 1–2. In: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon*.

Ez is kozmetikázás! – feleli erre Vajda. A *Történelem és osztálytudat* utolsó tanulmánya, hátborzongató bizonyítéka annak, hogy Lukács elengedhetetlenek és üdvösnek tartotta a párt mindenhatóságának elismerését, a párttagok individualitásának fölszámolását, a legszigorúbb fegyelmet és a rendszeres (legalább kizárásokon keresztül megvalósított) tisztogatásokat.⁴¹ És semmi nyoma nincsen annak, hogy ezt a meggyőződését 1930 után alapvetően revideálta volna. Éppen ellenkezőleg: még utolsó írásainak egyikében, a *Demokratizálódásban* is a '23-as művében írtakkal teljesen egybecsengően állítja egymással szembe a formális, individualista, kapitalista szabadságeszmét és a szocialista demokráciát, amely nem egyének közötti szabályozott viszony, hanem olyan közös cselekvés és élmény, melyet csupán félszívvel támogatni vagy kritikai distanciával megközelíteni megengedhetetlen. (Az elképzelt szovjetek euforikus állapotban égő forradalmárai élhettek át ehhez hasonló szabadságot – mondja a szerző⁴² [miközben szuronyhegyre hányták a földesurakat és a burzsoákat – ez már csupán az én rosszindulatú hozzátoldásom].)

A *Történelem és osztálytudat* megírása után durván egy évtizeddel Lukács mindenféle irodalmi vitákban vett részt Moszkvában, miköz-

ben tudta, hogy a diskusszió vesztesei nem egy esetben az életükkel fizetnek a megbélyegzett nézeteikért. Mentségül szolgálhat-e erre, hogy kritikájának közzétételével a bíráló is a gulágot kockáztatta? 2000 körül Vajda ezt már nem tudta hinni.⁴³

A szovjet étellel való illetén megismerkedés után a filozófus hazajött, és lelkesen hirdette a sztálinista kommunizmus felsőbbrendűségét. A tanítvány pedig bő húsz évvel a halála után megkérdezi tőle, amit annak idején nem akart vagy nem mert: „Mondja, Lukács elvtárs – mert így hívtuk –, mindazok után, amit 12 éven át a Szovjetunióban átélt [...], hogyan volt képes rá, hogy eladja ezt a rendszert a magyar értelmiségnek?”⁴⁴

De nem csak ez a baj a koalíciós korszakban történekekkel. Lukács úgy állítja be, mintha ő csupán szabad vitát folytatott volna a legkülönbébb irodalmi és szellemi irányzatokkal, ám az általa megbíráltakat végül kizárták az irodalmi és a közéletből. (Nem lehet azzal érvelni, hogy az ő kritikája nélkül is betiltották volna őket. Ha ez az – egyébként minden bizonnyal igaz – megállapítás felmentést adna, akkor Nagy Imréről is nyugodtan mondhatott volna bármit Snagovban. Mert amint ezt a később történekek kétségbevonhatatlanul bebizonyították: a miniszterelnöknek így is, úgy is lógnia kellett.) S az sem igaz, hogy Lukács csak szabad vitát folytatott. A kommunista párt prominense volt, és igenis érezte megbíráltjaival a hatalmi pozícióját.⁴⁵

⁴¹ Tudomásom szerint ez valamiért nem került papírra, de Vajda több ízben is elmondta, hogy a fönt hivatkozott *Módszertani megjegyzések* (melyet a *Történelem és osztálytudat* olvasóinak többsége nem olvas el az unalmas és érdektelen írást ígérő címe miatt – szokta hozzáfűzni) igen határozott és lelkesült állásfoglalás a terror szükségessége mellett.

⁴² Lukács: *A demokratizálódás jelene és jövője*. 160 skk.

⁴³ Vajda: *Isten fogságában*. In: *A személyes emlékezés filozófiája*.

⁴⁴ Vajda Mihály: *Syrakusa*. In: *Rejtektutak a posztmodernben*. 165.

⁴⁵ Vö. Vajda: *Isten fogságában*. In: *A személyes*

(4) A politikus és a közéleti ember ugyan védhetetlen dolgokat csinált, de a magánszemély messzemenően tisztességes volt – ezt még Vajda is sokáig, talán mindvégig elismerte.⁴⁶ Lukács viszont azt feleli erre Trocki-járól és Farkas Mihályról értekezve, hogy teljesen mindegy, milyen magánszemélyek voltak. Magánerényeik (ha voltak) sem a hibás nézeteikre (Trocki-jnál), sem a bűncselekményeikre (Farkas esetében) nem adnak felmentést.⁴⁷ (Azt hiszem, Lukácsnak ez esetben igaza van. Ellenpróbaként tegyük föl magunknak a kérdést: ismerünk-e akárcsak egyetlen olyan nácit is, akit úgy tartunk számon, mint *máskülönben* egészen rendes embert, jó családapát, hűség férjet, igaz barátot?)

(5) S nem csak ez a probléma. Vajda az idő előrehaladtával abban is egyre inkább kételkedett, hogy Lukács György, a magánszemély becsületes volt-e.⁴⁸ A *Szög a zsákból* nem csupán a tizedeltetést és az azzal való dicsekvést⁴⁹ olvassa atyai

barátja fejére, hanem a Kádárnak Snagovból írt episztolát (melyben köszönetet mond az államférfiúnak a szocializmus megmentéséért), a Kun Béla letartóztatásának alkalmából rendezett moszkvai ünneplést,⁵⁰ és egy Lesznai Annához írt levelet is, melyből Vajda idézi az ominózus mondatot: „Ferkónak is jól jött az, amit megtapasztalt”.⁵¹ Már mint hogy jól jött a lágerbe hurcolt és ott kis híján elpusztított Jánossy Ferencnek (Bortstieber Gertrúd fiának) a néhány év gulág.

*

Szerettem volna úgy egymás mellé helyezni ezt a három életrajzt, hogy világos legyen: önmagában mind-egyik meggyőző, és egymásra vetítve sem nyújtanak vitathatatlan cáfolatot. Inkább választási lehetőséget kínálnak az olvasónak. Értékkrendje és meggyőződései alapján ki-ki eldöntheti, vagy még inkább: kiben-kiben eldől, hogy melyik a hozzá legközelebb álló.

Tudom, hogy ez nem sikerült, és talán nem is sikerülhetett, mert egy lineáris szöveg (aminek van eleje, közepe és vége) csak egymás után tudja prezentálni a különböző változatokat (egymás mellett nem) és ez elkerülhetetlenül azt a benyomást kelti, mintha a későbbi megcáfolná vagy korrigálná a korábbi. Pedig ebben az esetben nem így van. Ha

emlékezet filozófiája. 141. – A fönt hivatkozott könyvemben idéztem Vajda egyik beszélgetés közben kifejtett véleményét Lukács szerepéről a Bibó-vitában. „Úgy viselkedett, mint egy kulturális esendő. Nagyon szégyelltem magamat, miközben olvastam” – mondta. (Ld. Sümegi: *Talpalatnyi remény*. 2.5.) Én pedig – ha számít ez valamit – csak megerősíteni tudom ezt a megállapítást. Bibó-bírálatá során Lukács néhol nem mond igazat, folyamatosan csúsztat, manipulál és félreérthetetlenül fenyeget. – *Az önkényről, a szabadságról és a reményről* című kéziratként szendergő könyvem 5. fejezetében röviden elemeztem a vitát.

⁴⁶ Vö. Vajda: *Isten fogságában*. In: *A személyes emlékezés filozófiája*. 141. – Beszélgetéseink során is többször leszögezte ezt.

⁴⁷ Vö: Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 250, 309.

⁴⁸ Már az *Isten fogságában* is valamilyen bizonyítékot keres Lukács becsületességére a lubjankai kihallgatásainak jegyzőkönyveiben.

⁴⁹ Vö. Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 164 sk.

⁵⁰ A történetet Heller Ágnes is elmeséli: „...amikor Kunt letartóztatták és megölték, Lukács és társai ünnepséget rendeztek, jól bevodkáztak. »Lukács elvtárs, hogyan tehetek ilyet? Hogyan lehet egy ember halálát, különösen hogy megölték, ünnepelni?« Lukács fölemelte az ujját: »kutyának kutyahalál!« – Heller–Kőbányai: *Bicikliző majom*. 86.

⁵¹ Vajda: *Lukács és a Budapesti Iskola*. In: *Szög a zsákból*. 137.

nem gondoljuk, hogy az 1930 utáni Lukács-művek fabatkát sem érnek; ha kitartunk amellett, hogy a kapitalizmust igenis transzcendálni kell, és normális ember nem állíthat mást; ha elismerjük, hogy Lukács egészséges jellem volt és maradt haláláig; ha nem vonjuk kétségbe a tisztességességét – s mindez igenis lehetséges –, akkor Lukácsnak van igaza, a tanítványok pedig nem értik őt, vagy nincs elegendő hitük, vagy egyszerűen csak inadekvát, Lukács gondolkodásmódjától és meggyőződéseitől idegen aspektusból közelítenek feléje.

Élet és mű

Hadd kezdjem egy gyakori ellenvetés preventív visszautasításával. Az irodalmi művek legtöbbször szerzőjük személyes élményeit és élettapasztalatait dolgozzák föl, s legalább ebben az értelemben önéletrajzi töredékeknek tekinthetők – ezt mindig is tudtuk. Philippe Lejeune nem ezt fedezte föl, hanem csupán (s persze ez sem kevés) fölrajzolt egy olyan fogalmi keretet (ennek centrális terminusa az „önéletrajzi tér”), melynek segítségével jól értelmezhető a szó szűkebb és tágabb értelmében vett autobiográfiák (az utóbbiak maguk a műalkotások) kapcsolata, és modernizálta azt a strukturalizmus és más szövegcentrikus irodalomelméleti iskolák által háttérbe szorított és lejáratosított interpretációs eljárást, mely a szerző életeseeményei és (vélt) szándékai segítségével próbálta meg értelmezni a szövegeket.⁵²

⁵² Philippe Lejeune életművének első korszakából válogatást ad egy magyar nyelvű kötet. – Lejeune: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Ford. Bárdos Zsuzsanna, Gábor Lívía, Házás Nikolettá, Toókos Péter, Varga Róbert és Z.

Sohasem fordult meg a fejemben, hogy Lejeune elmélete kínálja az egyedül üdvözítő módszert. Ugyanúgy, mint minden más eljárás, ez is csupán bizonyos esetekben termékeny. Hogy mikor, arra általánosságban igen könnyű válaszolni: amikor inspiratív, új értelmezések segíthetők általa világra. De még ebben az esetben sem helyes azt gondolni, hogy ugyanazt az alkotást nem érdemes másképpen – akár magára a szövegre, akár a befogadói élményre koncentrálni – megközelíteni. Éppen ellenkezőleg: a mű potenciális jelentéseit csak az olvasatok sokfélesége hozhatja napvilágra, s ez éppen úgy igaz a filozófiai művekre is, mint az irodalmiakra.

– Lehet, hogy az „önéletrajzi tér” jól használható egyes irodalmi szövegek értelmezése során, de kevéssé a filozófiatörténetben, hiszen a filozófia jóval aperszonálisabb műfaj, mint az irodalom – szólhat a következő ellenvetés, s ez számos esetben tényleg így is van. A filozófia klasszikusainak jelentős hányada, (ugyanúgy, mint a természettudósok) problémákat kívánt megoldani, s hogy ezt milyen személyes indíttatásból tette, szinte teljesen érdektelen.

– Más esetekben azonban – feltehetjük – mintha nagyon is lenne jelentősége a személyességnek. Gondoljunk, mondjuk, Pascalra, Kierkegaard-ra vagy éppen Nietzsche-re. Talán egy kicsit világosabban fogjuk látni, hogy mikor igen és mikor nem, ha sorra vesszük az élet és a mű lehetséges kapcsolódásait – nem a teljesség igényével, hanem csupán azokra a változatokra korlátozódva, melyek a három áttekintett

biográfiánkban körvonalat öltöttek.

(1) Gyakran az lehet a benyomásunk, mintha Lukács szerint az élettörténet és egyáltalán az emberi individualitás csupán olyan esetlegességek lennének, melyeket a legjobb volna mielőbb levedleni, mert csak ezt követően emelkedhetünk föl a nembeliséghez. (Egy legalább Arisztotelészig visszavezethető – és jórészt a [Lukács gondolkodását mélyen átható] klasszikus német filozófia által is osztott – tradíció motiválja ezt a meggyőződését. Ha az ember eszes állat – amint ezt a görög mester több ízben leszögezte⁵³ –, akkor az „eszesség”, azaz a racionalitás definíció szerint minden emberben közös [hiszen csak az a lény sorolható az emberi nembe, aki értelemmel bír], az individualitás [az egyedek közti különbség] pedig csak olyan tulajdonságokból fakadhat, melyek értelmeken kívüliek, s melyeknek meglétében osztozunk az állatokkal.) Ebből pedig az következik, hogy a racionális megismerés eredményére a kontingens élettörténetnek ideális esetben semmiféle hatása sem lehet. A *Marxista fejlődésem* című visszatekintés ennek megfelelően indokolja a *Történelem és osztálytudat* (állítólagos) tévedéseit. A hibák a kor és a szerző partikularitásából fakadhatnak (ez esetben inkább a koréból) – magyarázza Lukács –,⁵⁴ aki, miután kijavította a (vélt) esetlegességeiből fakadó (vélt) tévedéseit, már-már meg is szűnt partikularitásként (is) létezni. „Az élet számára a gondolkodás tárgya volt.” „Életérzése, hogy ő

a világszellem megtestesítője, sosem hagyta el” – írja Heller Ágnes a már többször is idézett portréjában.⁵⁵

Érdemes talán utalni arra, hogy ez a felfogás nem csupán a tudományos művek olvasásához szükséges aperszonális befogadói attitűd felvételét implicálja, hanem közös nevezőre kerül mindazokkal az interpretációelméletekkel, melyek a szerző és a befogadó szándékának keresését (az *intentio auctoris* és az *intentio lectoris*) alárendelik a mű immanens (vagy annak vélt) értelmének (az *intentio operis*nek).

(2) A Szellem azonban mégsem lebeghet csak úgy önmagában, mindig lennie kell valamilyen konkrét-materiális hordozójának – amint erre Heller Ágnes utolsóként idézett mondata is utalt. S ha így van, akkor mégiscsak lehet némi jelentősége a biográfiának. Igaz, nem sok. „Csak amennyiben az olvasót sikerül arról meggyőznöm, hogy ennek az egyéni fejlődésnek van valami – a pusztá életrajzi elemen túlmenő – objektív tartalma, akkor jogosult e kötet összeállítása és kiadása” – írja Lukács a hatvanas években megjelent egyik tematikus válogatásának Előszavában.⁵⁶ S ugyanez a koncepció körvonalazódik a *Megélt gondolkodás* módszertani bevezetőjében is. „Életemet nem a maga közvetlen értelmében. Csak hogy *miként bontakozott ki (emberileg miként) életemből ez a gondolkodási irány, ez a gondolkodásmód (magatartás) az*

⁵³ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. 1102b sk. Uő: *A lélek*. 3.11.

⁵⁴ Lukács György: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: Uő.: *Curriculum vitae*. 304.

⁵⁵ Heller Ágnes: *Az iskolaalapító*. In: Fehér Ferenc – Heller Ágnes: *A Budapesti iskola I.* 395, 398, 407.

⁵⁶ Lukács: *A szocializmus mint radikális, kritikai reformok kora*. In: *Curriculum vitae*. 380. Vö. Uő.: *Leszámolás a múlttal*. In: *Uo.* 137. Uő.: *Goethe példája*. In: *Uo.* 409.

élettel kapcsolatban. Ma, utólag: nem az egyéniség mint kiindulópont vagy végcél. Hanem: hogy személyes tulajdonságok, hajlamok, tendenciák miként próbáltak – a körülményeknek megfelelően – maximálisan kibontakozni, *társadalmilag tipikussá*, a mai [gondolkodásom] szerint *nembelivé válni*, a magért való nembeliségbe torkollni. [...] Az önéletrajz szubjektivitása mint a saját írói tevékenység kiegészítése és kommentárja. Ebben a tekintetben *a szubjektivitás kiküszöbölhetetlen. (Persze csak a kifejtés szempontjából. [...])*” [Kiemelések: S. I.]⁵⁷

Ha ismerjük a partikulárist, akkor módunk nyílik eltávolítani ennek a torzító ráakódásait az objektivációról, s így világosabban áll majd előttünk az abban (jó esetben) kifejezésre jutó nembeliség; az életrajz ismerete tehát mégsem teljességgel haszontalan, mert segít különválasztani az ocsút és a tiszta búzát. A lényeg azonban mindig a magában való mű, azaz a búza.

(3) Tudomásom szerint Lukács explicit megfogalmazásai sohasem haladnak túl a második állásponton, de egyes írásaiból kibontható egy ettől jelentősen különböző koncepció is. A valóság dezantropomorf visszatükrözésére vállalkozó és a szubjektív aspektust kiküszöbölni törekvő tudományokkal ellentétben a műalkotások mindig objektum és szubjektum szintézisei. S ebben az esetben nem csupán „a kifejtés szempontjából” kiküszöbölhetetlen a szubjektivitás, hanem (úgymond) ontológiai értelemben is. A szubjektivitás: az egyéni nézőpont, a megfogalmazás módja, a nyelvhasználat sajátossá-

gai, a személyes érzékenység stb. a szó legszorosabb értelmében benne vannak magában a dologban, ezektől eltekinteni, vagy ezeket onnan bármi módon „kiabsztrahálni” képzelenség, mert ezáltal maga a dolog is megsemmisül.⁵⁸

Ha ezt a koncepciót tágan értelmezzük és a filozófiai művekre is alkalmazzuk, akkor nem csak azért kell ismernünk az alkotó életrajzát, s magát az alkotót, mert kizárólag ennek birtokában csomagolhatjuk ki a partikulárisból a lényegét, hanem azért is, mert a szubjektum éppen úgy inherens része a produktumnak, mint ahogyan az ábrázolt vagy bármi módon megragadott objektum is az. A mű tehát csak akkor érthető és ismerhető meg *a maga egészében*, ha mindkét komponense világosan áll előttünk.

Ha a *Curriculum vitae* című kötetben összegyűjtött, hatvanas években írt elő- és utószavakat olvassuk, akkor meglepődve állapíthatjuk meg, hogy ez a már-már test nélküli Szellemnek tűnő öregúr egy csöppet sem ódzkodik az önéletrajzírástól, hanem éppen ellenkezőleg: igen nagy kedvvel magyarázza, milyen partikuláris körülmények hatására és milyen esetleges folyamatokba illeszkedve születtek meg és kapcsolódtak egymásba az egyes művei. (Úgy tekint tehát rájuk, mintha inkább volnának műalkotások, mintsem tudományos termékek.) A személyes életéről, érzéseiről, életproblémáiról ugyan hallgat, de legalább azt elismeri

⁵⁷ Lukács: *Megélt gondolkodás*. 38 sk.

⁵⁸ Lukács: *Az esztétikum sajátossága*. 2. Tizenkettedik fej. Akadémiai, Bp., 1975. Úgyanezt a gondolatot fejt ki (jóval hosszabban) a „nagyesztétika” előtanulmányának tekinthető *Különösség is*. – Lukács: *A különösség mint esztétikai kategória*. Akadémiai, Bp. 1957.

(nem expliciten, hanem performatív, a beszélés aktusa által), hogy „partikuláris szellem” voltának (itt úgy tűnik, mintha mégis volna valami efféle) ismerete is elengedhetetlen a művei teljes megértéséhez.

(4) A *Megélt gondolkodás* néhány rövid szakasza talán ennél is továbbmegy egy kicsivel. Azokra a bekezdésekre gondolok, ahol Seidler Irmáról, Jelena Grabenkóról és Bortstieber Gertrúdról írta le vázlatpontjait a szerző. Ezekből a megjegyzésekből úgy tűnik, mintha Lukács nem csupán a gondolkodásának történetét akarta volna elbeszélni, hanem a *teljes egzisztenciáját*. Lehet, hogy csak azért, mert öntudatlanul úgy érezte, hogy ideje életmérleget készítenie, de az sem zárható ki egészen, hogy egy kissé más irányba fordult a meggyőződése, s most már a teljes szubjektum feltárását szükségesnek tartotta művei megfelelő kontextusba való elhelyezéséhez. (Nem csak a szellemet, hanem az érző embert is.) Hogy aztán az interjú során mégis visszakovert, az más lapra tartozik. A publikált változatban Seidler Irmáról alig mond valamit, a Grabenko-történetet firtató kérdést élesen elutasítja, Gertrúdról pedig jóval kevesebbet beszél, mint amit a vázlatában megelőlegezett. „... ezek személyes dolgok, nem érdekesek” – veti oda beszélgetőtársainak a Jelenával való (alighanem kínos) viszonyát firtató kérdésre.⁵⁹

⁵⁹ Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 128. Vö. 110, 173. Vö: Eörsi: *Az interjú*. 25 skk. Hermann István: *Lukács György élete*. Corvina, 1985. 48, 55. – A dráma és az életrajz (teljesen egybevágóan) az együttélés olyan részleteire utalnak, melyekről Lukács sohasem beszélt nyilvánosan, de – a hivatkozott szövegek tanúsága szerint – mesélt róluk a tanítványai-

Amikor a *Megélt gondolkodás* vázlatát papírra vető agg filozófus arra gondolt (ami azért biztosan nem állítható), hogy a teljes egzisztenciáját oda kell állítania a művei mellé, akkor talán ifjúkori meggyőződése tört újra felszínre. A fiatal Lukács annak idején a legszemélyesebb életproblémáit szublimálta filozófiává, és – Kierkegaard-hoz vagy Novalishoz hasonlóan – nem csupán frappáns könyveket kívánt írni, hanem használható, élni és túlélni segítő elméletet keresett.⁶⁰ Heller Ágnes visszaemlékezésében van egy szép mondat, mely arra utal, hogy Lukács számára a marxizmus is ilyen értelemben vett egzisztenciálfilozófia volt és maradt elsősorban. Felesége halála váratlan érte és letaglózta – meséli. „Ott ült az üres íróasztala mellett, és tudta, hogy két választása van: a halál vagy a munka. S ugyanúgy, mint valaha ifjúkorában, a munka mellett döntött. »Most majd kiderül, mit ér az én filozófiám« – mondta.⁶¹ [Kiemelés: S. I.]

(5) A tanítványok romantikus drámája átbillenti a mű és az alkotó libikókáját az utóbbi oldalára. Őket már nem a mű érdeklélsősorban, hanem a biográfia, melynek olykor maguk az alkotások is a részei lehetnek, máskor azonban csupán mint az utóbbi melléktermékei jöhetnek tekintetbe.

A kétféle megítélés és azok következményei különösen jól tanulmá-

nak. (Hermann István nem volt ugyan tagja a Budapesti Iskolának, de hosszú ideig Lukács legszűkebb köréhez tartozott.)

⁶⁰ Vö. Lukács: *Előszó az Utam Marxhoz című kötethez*. In: *Curriculum vitae*. 358.

⁶¹ Heller: *Az iskolaalapító*. In: Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I.* 404.

nyozhatók az általuk konstruált biográfiában. Az ifjúkori műveket igen alaposan elemzik és összekapcsolják az életeseményekkel, a későbbi munkákat viszont elhanyagolják, mert ezeknek (a biográfia szempontjából) csak közvetett jelentőséget tulajdonítanak. Talán hosszabb érvelés nélkül is kijelenthető, hogy az első esetben a biografikus olvasat hozzátesz a művekhez (azok értelmét új szempontokkal és színekkel gazdagítja), a másodikban azonban inkább elvesz belőlük, s ráadásul még azt is sugallja, hogy ezek a munkák önmagukban is érdektelenek.

(6) Vajda eddig hivatkozott írásai⁶² az életet (mármint Lukács életét és személyiségét) kívánták megfejteni, a műveket pedig csupán biográfiai dokumentumokként kezelte. Módszertani értelemben ennek természetesen semmi akadálya, de kizárólag csak ezzel a szemlélettel közelítve a művek mint művek megszűnnek létezni. Ahhoz hasonló periratok, diagnosztikai vagy kutatási források lesznek belőlük, mint amilyenek a rendőrnyomozók, az ügyészek, a pszichiáterek vagy az alkotásoktól idegen kérdésekről faggatózó történészek és antropológusok nézőszöge teszi a szerzőjük által egészen más intencióval megalkotott szövegeket.

*

Amint azt a figyelmes olvasó bizonyára észrevette, a különböző típu-

sok rendszerezése során a szubjektumot ignoráló változattal kezdtem, s aztán „növekvő sorrendbe” rendeztem az életrajznak egyre nagyobb jelentőséget tulajdonító koncepciókat, mígnem átbillentünk a szubjektum oldalára, aminek kiteljesedő dominanciájával párhuzamosan az objektum (a mű) is fokozatosan ellényegtelenedett.

Talán leszűrhető néhány kiemelésre érdemes, óvatos konklúzió ebből a gondolatmenetből. Befejezéséppen ezeket kísérem meg számba venni.

Bár az első impresszióink föltehetően nem ezt sugallta, mégis létezhetnek és léteznek olyan filozófiai művek és életművek, melyek természetesen megközelíthetők az „önéletrajzi tér” fogalma segítségével. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az objektum (a mű) és a szubjektum (a szerző) iránti érdeklődés egyensúlya teremti meg ehhez az optimális helyzetet. Ha a libikóka elbillen az egyik irányba, akkor a másik oldal fokozatosan érdektelenné válik.

A fiatal Lukács írásai kifejezetten fölkinálják magukat a biografikus megközelítésnek, mert *A modern dráma fejlődéstörténetétől a Heideggeri esztétikáig* vagy inkább a *Taktika és etikáig* tartó periódusban maga a szerző is szorosan összekapcsolta a személyes életproblémáit és az elméleti munkáit. Nem meglepő hát, ha a biográfia irányából közelítő értelmezők is termékeny olvasókat tudtak kimunkálni.

Az esztétikum sajátossága viszont jószerint teljesen megsemmisült az önéletrajzi tér tüzeiben. Mind Heller Ágnes, mind Vajda Mihály elemzése a marxista Lukács világlátásának rekonstruálására használta csupán a művet, és igen nagy teret szentel-

⁶² Vannak olyan Lukács-írásai is, melyek részben vagy egészben mestere műveinek megértésére törekednek és nem a személyiségét kívánják megfejteni. – Vö. Vajda: *A tökéletes bűnösség korszaka? IV.* In: *Rejtektutak a posztmodernben.* Uő.: *Kegyelemdráma.* In: *Sisakrostély-hatás.* In: *A személyes emlékezet filozófiája.* Uő.: *Az esztétikum sajátossága.* In: *A személyes emlékezet filozófiája.*

tek a *Heidelbergi művészetfilozófia és esztétikával* való összevetésnek,⁶³ nyilvánvalóan azért, mert a késői esztétika már csak a koraitól való különbségében érdekelte őket, a mű „világnézeti inputjától” távolabb eső területei pedig szinte teljesen indifferensé váltak a szemükben.

Ugyanígy vagy még rosszabbul járt *A fiatal Hegel* is. Lukács részanalízisei egyáltalán nem érdeklik a könyvre csupán néhány szót vesztegető Fehér Ferencet. (A többieket még ennyire sem.) Egyedül a szerző valósággal (mármint a létező szocializmus valóságával) való kibékülésére, és ennek Hegel interpretációján keresztül való ábrázolására fordít figyelmet az elemzés elemzője.⁶⁴

A biografikus olvasat következtében e két opus igen figyelemreméltó elgondolásai (a mindennapi életről, a mimézis legkülönfélébb kérdéseiről, az 1'-s jelrendszerről, a különöségről vagy Hegel útjáról *A szellem*

fenomenológiájáig stb.) egyszerűen kívül vannak a nézőszögükön. Ezekben az esetben tehát kijelenthetjük, hogy az életrajz irányából való közelítés kimondottan rosszat tett a műveknek, s joggal érvelt Eörsi István egy beszélgetés során amellet, hogy a művek világnézeténél megrekedő sommás értékelések helyett helyesebb volna inkább az imént felsoroltakhoz hasonló nagyobb kérdéskörök immanens interpretációra törekedni.

Lukács fiataalkori műveinek biografikus értelmezését a szerző autobiografikus gondolkodás- és alkotásmódja legitimálja – állítottam fönn –, de nem a szerzői szándék az igazán lényeges, hanem az eredmény. Ha sikerül az „önéletrajzi tér” segítségével revelatív és a művek mélységiig hatoló, a „világnézeti inputnál” nem megrekedő interpretációkat létrehozni, akkor a produktum igazolja az eljárást, ellenkező esetben azonban inkább csak rombolja az értelmezett alkotásokat.

⁶³ Heller: *Az idős Lukács filozófiája*. In: Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I.* Vajda: *Művészet és játék helyett – forradalom*. In: *Rejtektutak a posztmodernben*. Uő.: *Az esztétikum sajátossága*. In: *A személyes emlékezet filozófiája*.

⁶⁴ Fehér: *Lukács Weimarban*. In: Fehér–Heller: *A Budapesti Iskola I.* 206 sk.